SUMMARY. This article analyzes the distinctive development of the comedy genre in the creative progress of the Sirdaryo Regional Musical Drama Theater. In particular, it examines, through the example of the play “Afandi’s Five Wives” staged by directors Jo‘ra Mahmudov and Qutlimurod Yakubov in different interpretations, the elements of folk humor, stage dynamism, artistic portrayal of female characters, and expression of the national mentality. The study explores the harmony between folk creative heritage and modern theater aesthetics, the role of the acting ensemble, and the components of musical dramaturgy. The article holds significant theoretical and practical value in highlighting the stages of development of theatrical art in the Sirdaryo region.

QARAQALPAQ BAQSÍSHÍLÍQ MEKTEBI

Gúlnara Allambergenova – *professor*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı
Folklor hám etnografiya kafedrası

Tayanch so‘zlar: qoraqalpoq baxshichilik maktabi, baxshi, doston, dutor, madaniyat, tarix, meros, san’at, milliy qadriyat.

Ключевые слова: каракалпакская школа бахши, бахши, дастан, дутар, культура, история, наследие, искусство, национальные ценности.

Key words: karakalpak school of bakhshi, bakhshi, dastan, dutar, culture, history, heritage, art, national values.

Qaraqalpaq xalqı – óziniń bay tariyxiy hám mádeniy miyrasına iye bolǵan xalıq. Usı miyrastıń eń áhmiyetli bólimlerinen biri – qaraqalpaq baqsıshılıq mektebi. Bul mektep ásirler dawamında rawajlanıp, óziniń ózgeshe usılı hám qadriyatları menen ajıralıp turadı. Baqsılar – xalıqtıń ruwxıy dúnyasın bayıtıwshı, xalıqtıń awızeki dóretiwshiliginiń eń jaqsı úlgilerin jetkeriwshisi bolıp esaplanadı. Qaraqalpaq baqsıshılıq mektebi tek ǵana kórkem óner túri emes, bálkim xalıqtıń tariyxiy eslew qábileti, ruwxıy qádiriyatları hám ármanlarınıń aynası bolıp tabıladı. Baqsılar dástanlar hám qosıqlardı atqarıw arqalı xalıqtıń ótmishin, búginin hám keleshegin bayan etedi.

Qaraqalpaq xalıqınıń baqsıshılıq óneri jırawshılıqtan soń payda bolǵan. Qaraqalpaq baqsıshılıq óneri bir qansha mekteplerine iye. Bul mektepler atqarıw stili, materialdı bayan etiwi, muzıkalı-dialekti jaǵınan bir-birenen parq qıladı. Hár bir mektepten shıńǵa kóterilgen ullı talant iyeleri bar. Olar dóretken kórkem sóz, muzıka bul mekteplerdi kórkemlik jaqtan bayıtıp rawajlantıradı. Qaraqalpaq atqarıwshılarınıń bul xızmetlerin kóp izertlegen Q.Ayımbetov, N.Dawqaraev Q.Maqsetov hám kórkem óner ilimleriniń kandidatı T.Adambaevalar olardı atqarıw ózgesheligine qaray Aqımbet-Muwsa mektebi, Súyew mektebi, Arzı mektebi, Ómirbay mektebi dep tórt mektepke ajratadı. Qaraqalpaq baqsıshılıq mektebi Aqımbet baqsıdan baslanadı.

Aqımbet baqsı. Qaraqalpaq baqsıları arasında jas áwladtan shákirt shıǵarıw, ustazılıq etiw dástúrin, Aqımbet baqsı joqarǵı basqıshqa kótergen delinedi. Sonıń ushında Aqımbettiń qaraqalpaq baqsılarınıń eń iri wákili, ustazdan shákirt shıǵarıw mektebiniń baslawshılarınıń biri retinde tanıymız. Ol XIX ásirdiń ortalarında ómir súrgen qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı bolıp, qaraqalpaqlar ishinde burıńǵı jıraw ónerinen keyin baqsıshılıq ónerin baslaǵan ataqlı baqsı boladı. Onıń pútkil Xorezmge (ózbek, túrkmenler, qazaqlar arasında) dańqı jayılǵan. Ol talantlı jaslardı orayǵa jıynap, ózgeshe baqsıshılıq mektebin shólkemlestirdi. Ótken ásirden baslap tap usı búginge shekem sonıń jolına aytıp júrgen baqsılar sol mektepten shıqqan. Mekteptiń tiykarǵı baǵıtı - qaraqalpaq xalıq muzıkasınıń barlıq ózgesheliklerin tolıq saqlay otırıp, olardı kópshiliktiń kewline qonımlı etip, jańa motivler menen rawajlandırıwǵa baǵdarlanǵan. Q.Ayımbetovtıń kórsetiwinshe «ol qaraqalpaqlar arasına baqsıshılq ónerdi taratıw maqsetinde eń dáslep bir ózi shákirt tayarlaǵan. Olardıń ishinen Muwsa baqsı menen Edenbay baqsı xalıqqa tanılǵan, eń aytqısh baqsılardan bolıp atı elge jayılǵan. Aqımbetten sońǵı baqsılar naması eki túrli salaǵa bólingen. Onıń biri Muwsa baqsı, biri Edenbay baqsı naması bolıp atalǵan». Namalar Muwsa namaları, Edenbay namaları bolıp eki baǵdarda taraǵan. Bul dástúr búginge deyin dawam etip kiyatır. Aqımbet baqsı tuwralı kóp ańızlardıń birinde, Aqımbettiń anası oǵan hámiledar bolǵanında bulbúldiń góshine jerik bolıptı deydi. Sonnan keyin Aqımbettiń dawısı xosh hawaz bolgan delinedi. Onıń repertuarında

xalıq qosıqları, Maqtumqulınıń shıgarmaları, dástanlardan «Góruǵlı», «Sayatxan-Hamra», «Gárip-Ashıq» dástanları bolǵan. Qaraqalpaq xalqınıń muzıka óneriniń rawajlanıw tariyxında ataqlı baqsı hám kompozitorlar Aqımbet penen Muwsanıń tutqan ornı oğada úlken.

Aqımbettıń súyikli shákirtlerinen eń kórneklisi Muwsa bolıp, ol tek ǵana baqsı bolıp ǵana qalmay, talantlı dóretiwshilik xızmeti menen de kózge túsken. Muwsa ustazınıń barlıq baqsıshılıq hám dóretiwshilik sheberligin úyrenip alıp, Aqımbet baslaǵan mektep dóretpelerine ózgerisler kirgizip, diapazonın keńeytti, kóp ǵana xalıq namaların qayta isleydi hám bir qansha jańa namalar dóretedi.

Qaraqalpaqlardıń baqsı namaları tuwralı sóz bolǵanda olardıń bayıwına qońsı xalıqlardıń tiygizgen járdemin ayta ketiw orınlı boladı. Súyew baqsınıń namaların ózlestirip, baqsıshılıq usılın qaraqalpaq ishinde dawam etiwshi Muwsa baqsı, Esjan baqsılar boladı. Edenbay baqsınıń da namaların dawam ettiriwshi shákirtleri bolǵan. Házirgi qaraqalpaq namalarınıń ishindegi «Qońırat» naması dep atalıp júrgen nama burıńǵı arallı ózbekler repertuarınan bizge shekem jetip kelgen. Qaraqalpaq baqsıları burın tek ózi duwtar shertip, qosıq aytatuǵın bolǵan. Al sońın ala qońsı xalıqlardıń tásirinde qaraqalpaq baqsıları qasına balamanshı, girjekshi ertken, olardıń balamanshıları ózbek, girjekshileri túrkmen bolǵan. Mine usınday qarım - qatnasıqlar arqalı qaraqalpaqlarda saz shertiw óneri rawajlanıp kelgen.

Óziniń talantı menen pútkil Xorezm oypatına dańqı jayılǵan ataqlı Súyew baqsı túrkmenlerdiń eń ataqlı baqsısı bolǵan. Xorezmde jasaǵan ol ózge xalıqlardıń da belgili baqsısı bolıp tanılǵan. Súyew baqsı qaraqalpaqlar arasına kóp kelip baqsıshılıq etken hám qaraqalpaqlarda úlken toylarda Súyew baqsını shaqırtıp ayttırıw dástúrge aylanǵan. Súyew baqsı qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı Muwsa baqsı menen jaqın qarım - qatnasta bolǵan hám zamanlası bolǵan. Ekewi birgelesip kóplegen toy merekelerde birge qosıqlardı atqarǵan, biri - birin júdá sıylaǵan, óz ara repertuarlar almasıp turǵan.

Muwsa baqsı (1836-1907). Aqımbet baqsınıń bes shákirtiniń biri Muwsa baqsı bolǵan. Muwsa baqsı Qaraqalpaqstannıń Tórtkúl rayonınıń Shoraxan átirapındaǵı bir gedey diyqan shańaraǵında tuwıladı. Ol jaslay Ámiwdáryadaǵı kemeshilerge jallanıp, saldawshı bolıp xızmet atqaradı. Saldawshılar qatarında Ámiwdáryanı boylap toǵız aznalı kemeni dáryanıń aǵısına qarsı súyrep, kóp mashaqatlar kóredi. Shımbayǵa bir neshe ret keme menen qatnaydı. Muwsa biraz erjetkennen keyin kemeshilikti qoyıp, awıl arasında qosıq ayta baslaydı. Biraq qosıq aytqan menen birden ónip-órship kete almaydı. Duwtardı durıslap sherte almaydı, ózine ustaz kerek ekenin sezedi. Ǵarrı adamlardıń keńesi menen Shımbay átirapındaǵı ataqlı Aqımbet baqsıǵa shákirt bolıwdı árman etedi.

Muwsa baqsı tuwralı jáne bir legendalarda «Muwsanıń Aqımbetti ustaz dep izlep ketiwiniń sebebi; bir toyda Muwsa duwtar shertip otırǵanda bir ǵarrı juwırıp kelip, Muwsanıń qolınan duwtardı julıp alıptı da: «baqsıshılıq ónerdiń atın bılǵap júrgen qanday balasan!- duwtardı shertseń durıslap shert», depti. Soń jańaǵı ǵarrı duwtardı qolına alıp Aqımbettiń namasına salıp, qosıqsız shertkende Muwsanıń qattı arı kelipti. Sonnan ol Aqımbet baqsını ustaz tutıw ushın izlep ketken eken», deydi.

Juman baqsı (1871-1949). Juman baqsı Tóre ulı qaraqalpaqlardıń Qıpshaq uruwı, sańmurın tiyresinen boladı. Onıń ákesi Tóre degen kisi Qaraqalpaqstannıń arqa rayonlarında suwdıń kemtarlıǵınan el asharshılıqqa ushıraǵandaǵı Ámiwdáryanıń órine kóship barǵan qaraqalpaqlardan boladı. Juman baqsı Muwsa baqsınıń shákirti bolıp saz-sóz ónerin úyrengen, ataqlı baqsılardıń biri bolgan.

Burıńǵı baqsılardıń jolı boyınsha Juman baqsıda shákirt tayarlaǵan. Onıń shákirtleriniń biri Ibrayım Patullaev. Juman duwtardı sol qolı menen shertkenlikten oǵan xalıq «Juman solaqay» dep at bergen. Baqsınıń balalıq hám baqsılıq qılǵan dáwiri Qaraqalpaqstannıń Tórtkúl, Shoraxan átirapında ótken. Ol Aqımbet, Muwsa, Shernazar, Edenbay baqsılardıń aytqan dástanları menen sazın shertken, jaqsı iyelegen ataqlı baqsılardın biri bolǵan.

Muwsa hám Aqımbet baqsı tuwralı Juman baqsı kóp maǵlıwmatlar bilgen. Ol óziniń ómiriniń aqırǵı jılları, sol baqsılar tuwralı jáne qaraqalpaq namaları tuwralı kútá bay maǵlıwmatlar jazıpdırıp qaldırdı.

Ibrayım Patullaev (1909-1967). Ibrayım baqsı Patullaev qaraqalpaqlardıń qazayaqlı uruwınan boladı. Onıń ákesi Patulla Sarbay ulı da (1925-1928) baqsı bolǵan. Patulla baqsı Aqımbet baqsını kórgen, Muwsa baqsınıń zamanlası, shákirti bolǵan.

Patulla qaraqalpaqlardıń «Aq qapshıq» - dep atalatuǵın ashlıǵında (1913) Shımbaydan Tórtkúl tárepke kóship barıp Taza barjap, Taza ashirabad degen mákanda ornalasıp qaladı. Patulla baqsı, óziniń balası Ibrayımǵa duwtar shertiwdi úyretip, sońınan Muwsanıń shákirti, Juman baqsıǵa shákirt etip beredi. Ibrayım Juman baqsıdan saz, dástanlar úyrenip baqsı degen ataqqa iye boladı. 1930-

jıllardan baslap Tórtkúl qalasındaǵı háweskerler dógeregine qatnasıp duwtar shertip qosıq aytadı. Ábdiraman Ótepovtıń basshılıǵında, qaraqalpaq mamleketlik teatrına qosılıp kóp jıllar xızmet atqaradı. 1936-jılları Ibrayım kóp jıraw baqsılar menen birge Moskvaǵa barıp, qaraqalpaq namaların plastinkaǵa jazdıradı. Sol karada kóp jıllar dawamında qaraqalpaq namaların shertip xızmet atqarǵan. Ibrayım Muwsa baqsınıń dóretken namaların ózlestirgen sázende baqsılardan bolıp esaplanadı. Ol qaraqalpaq xalıq namalarına nota, plastinkalarǵa jazdırıwda da kóp xızmetler qıldı.

Qız baqsı Húrliman (1861-1906). Qaraqalpaq xalqı tariyxında islam dininiń quwdalawı menen qaraqalpaq hayal-qızlarına kópshilik aldında qosıq aytıw, saz shertiw qadaǵan etilgen. Hayal-qızlar qanshelli quwdalansa da qaraqalpaqlar ishinen hayal-qızlardan Qız baqsı Hurlimannıń, Qız baqsı Qanigúldiń (1900-1928) shayır Sapura qızlardıń shıqqanıń kóremiz. Mine sol qaraqalpaq qızlarınan shıqqan úlken talant iyesi qaraqalpaq xalqınıń klassigi Berdaq shayırdıń ulı menen qızlarınıń ishinen Hurliman degen qız baqsı bolıp, qız baqsı degen ataqqa iye bolǵan. Berdaq qızı erjetkennen keyin múyten urıwı Teli terisinen Qabıl degenge uzatadı. Hurliman 1884-jılı Qarajan degen ulın dúnyaǵa keltiredi. Hurliman óziniń ulına 12 jasında duwtar shertiwdi, baqsı bolıp, Berdaqtıń ónerin dawam etiwdi úyretedi.

Qarajan baqsı (1884-1966). Qarajan baqsı Qabıl ulı ataqlı Berdaq shayırdıń aqlıǵı. Qarajan baqsınıń ómir súrgen jeri Aral teńiziniń túslik átirapı. Qarajannıń ustazı óziniń anası Húrliman bolıp esaplanadı. Qarajan qaraqalpaq duwtar namalarınıń original variantların duwtarda shertedi. Qarajannıń, namaların shákirti Aytjan baqsı Xojalepesov dawam etip shertip, onı notaǵa saldırıp, házirgi namalarımızda bayıttı. Aytjan baqsınıń shertken duwtar namaları qaraqalpaqlardıń eski zamannan kiyatırǵan saz ónerиniń eń jaqsılarınan bolıp esaplanadı. Qarajan baqsı qolına atası Berdaqtıń duwtarın alıp óz anasınıń úyretken súygen ónerin qartaysada, taslamay, duwtar shertedi. Ol jasında saz shertiwdi, duwtardı sazlawdı, sazlap at miniwdi, el qıdırǵan ónerpaz, sázende, ǵoshshaq jigitleriniń sazlap kiyim kiyetuǵın duwxat shapan, mashkebi shapan, dónbe shapan, móreli shapan, elteri ton, túrme belbew, jipek chay qalta t. b. naǵıslı kiyim-kenshekti kiyiwdi jaqsı kórgen.

Aytjan baqsı (1908-1954). Aytjan Xojalepesov 1908-jılı burınǵı Shımbaydıń Kókózek, «Shógir kól» degen jerinde, házirgi Taxtakópir rayonı territoriyasında qusshı-diyqan shańaraǵında tuwıladı. Ol qaraqalpaqlardıń Qıtay tiyresi, kepesheriwshi urıwınan boladı. Ol jaslay ataqlı Berdaq baqsınıń aqlıǵı Qarajan baqsıǵa shákirt bolıp izine eredi. Qarajan baqsıdan dástanlar úyrenedi hám duwtarda saz úyrenip jaqsı sázende boladı. Aytjan baqsı 1934-jıldan baslap ómirinin aqırına deyin qaraqalpaq kórkem ónerin rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Teatrda, radio komitetinde isleydi. Ol qaraqalpaq muzıka ónerin, xalıq namaları notaǵa jazdırttı. Aytjan Xojalepesov uzaq jıllar xalıqqa minsiz xızmet qılǵanı ushın "Qalpaqstanǵa miyneti singen artist"- degen ataqqa iye boldı.

Japaq baqsı (1893-1973). Japaq Shamuratov (Onıń shın atı Jabbarbergen) Xorezm ózbekleriniń adam atın qısqartıp sóylew ádeti boyınsha Japaq bolıp atalıp ketken. Qaraqalpaqlar arasında danqı jayılǵan ataqlı baqsınıń biri. Japaq baqsı arallı ózbeklerden boladı. Onıń tuwılǵan mákanı, ótken jeri Qaraqalpaqstannıń Bestóbe hám Shılpıq dep atalatuǵın tóbelerdiń arasındaǵı Ámiwdáryanıń boyında eski zamanlardan atalıp kiyatırǵan Nazarxan degen jer boladı.

Japaq baqsı 12 jasında Nazarxan awılına Súyew baqsı kelip qosıq aytadı. Ol da saz shertip, qosıq aytıwdı árman etedi. 1911-jıllardan baslap qurbı -qurdaslardıń arasında qolına duwtar alıp qosıq, aytıp beredi. Awıldıń jası úlken adamları Japaqtıń qosıq aytıw talantın kórip oǵan baqsıǵa shákirt bolıwǵa keńes beredi. Biraq Japaq ózine ustaz taba almaydı. Ustazı bolmasa da izine balamanshı menen gırjekshi ertip 1913-1914-jılları Qaraqalpaqstannıń barlıq awılların aralap, duwtar shertip qosıq aytadı. Xojelide Súyew baqsı menen taǵı da ushırasıp, Súyew baqsınıń aytqan qosıqları menen dastandarın tınlap onıń repertuarların úyrenip aladı. Súyewdin namaların shertıp el aralawdan aq kóp keshikpey 1923-jılları Japaq baqsı degen ataq putkil Qaraqalpaqstanǵa tarqala baslaǵan.

Esjan baqsı (1901-1952) Esjan Qospolatov qaraqalpaq urıwınıń kepe-sheriwshi tiresinen bolıp, Kók ózek degen mákanda tuwıladı. Ákesi Qospolat otırıspalarda qosıq aytatuǵın adam bolǵan. 1938-jılı 63 jasında qaytıs bolǵan. Esjan Toqpolat degen inisi ekewi jaslay Shımbaydıń qublasında Aqun jap, Úsen jap, boylarında ekewi dawıs qosıp otırıspalarda qosıq aytqan. Qoskópir degen jerde toy seyili bolǵanda qızlar mingen arbanıń altaqtasına otırıp, qosıq aytıp, qızlardıń waqtın xoshlap júrgen. Esjan er jetkennen keyin baqsı bolıwdı arman etip, Muwsa baqsınıń shákirti Shernazarǵa keyin Muwsanıń taǵı bir shákirti Artıq baqsıǵa eredi, (1893-1933) Esjannıń ustazı Shernazar (1882-1937) Qıtaydıń qazayaqlı urıwınan boladı. Esjan eń dáslep 14 jasında

Seytnazar degen qıssaxannan «Yusip-Axmed» dástanın úyrenedi. Onı duwtarǵa salıp toy-tamashalarda ayta baslaydı. “Sanawber” qıssasın yadtan aytıp júrgen Qanigúl degen qız benen tanısadı. Ekewi birge awılda júrip baqsıshılıq etedi.

Qız baqsı Qanigúl (1900-1928). Qaraqalpaqlardıń Beksıyıq urıwınan jarlı qızı Qanigúl atasınan jetim qaladı. Onıń ústine eki kózi kórmeytuǵın soqır boladı. Bul qız awıllarda qıssaxanlardan “Sanawber” qıssasın tıńlap úyrenip aladı. Onı yadlap, qıssaxanlar namasına salıp kópshilikke aytıp beretuǵın boladı. Qanigúldiń dawısınıń jaqsı ekenin, talantlı ekenin húrmetlep, Esjan baqsı Qanigúl menen ushırasıp, óz qarawına aladı, oǵan ámengerlik qıladı, dástanlar úyretedi.

Ol waqıtları burın el biylegen Barlıqbay aqsaqal, bul qızdıń baqsı bolıwına kesent bermekshi boladı, tıyım salıwdıń talabın qılǵan menen, soqır jarlı qız buǵan qulaq aspaydı. Barlıqbay bul qızga “uyinde otıra ber, azıq awqatındı ózim bereyin, biziń urıwdan qatın-qızlardan baqsı boldı degen nasaq sózdi bizge taqpa» dep te úgitleydi hám bay abay-sıyasat ta etip kóredi, biraq qız buǵan kónlikpeydi.

Amet baqsı (1923-1989). Amet Tariyxov qaraqalpaqlardın házirgi eń ataqlı baqsılarınıń biri. Ol Qaraqalpaqstannıń «Iyshan qala» awılınıń «Qızıl úy» degen mákanında tuwıladı, qaraqalpaqlardıń Quyın urıwınan. 1940-jılı awıllıq mekteptiń besinshi klasın pitkerip 1945-1948-jıllarga Qurbaniyaz baqsınıń izine erip shákirt bolıp baqsıshılıq ónerin úyrenedi. 1948-jıldan baslap óz aldına el aralap baqsıshlıq qıla baslaydı. Amet baqsınıń aytatuǵın repertuarları «Maqtumqulınıń» sózleri menen «Sayatxan-Hamra», «Ǵarip-Ashıq», «Yusip-Axmet». Al onıń súyip aytatuǵın dástanı «Qırmandali» boladı.

Amet baqsı óz aldına baqsı bolarda ustazı Qurbaniyaz oǵan arnap duwtar soqtırıp bergen. Amet baqsınıń burıngı baqsılardan ayırmashılıǵı, aytqan dástanın házirgi tıńlawshılarǵa beyimlep, házirgi ádebiy sóyler tili menen aytıwǵa tırısadı. Al dástannıń nasır qara sózleri de burıngıday emes, onıń ishinde házirgi xalıq ómirinde ushırasatuǵın xalıqtıń óner, kásip, kún kórisleriniń túrli háreketlerin kóriwge boladı. Demek, Amet baqsı úyrengen repertuarın qayta islep onı jetildirip tusinikli etip aytıwǵa tırısqan baqsınıń biri bolǵan.

Genjebay Tilewmuratov (1929-1997). Genjebay Tilewmuratov 1929- jılı Moynaq rayonında baqsı shańaraǵında dúnyaǵa keledi. Awıllıq mekteptiń 8-klasın tamamlaydı. Ullı watandaǵı urıstıń awır jıllarında 3 aǵası Frontqa ketkenlikten oqıwdı dawam ete almay jumıs islewge tuwrı keledi. 1944-45- jılları baslawısh mektepke muǵallim bolıp ornalasadı. Bul waqıtları Qaraqalpaqstannıń kóp mekteplerine muǵallim jetispeytuǵın edi. 1945-48- jılları Xojelidegi Ped ushilishshede oqıydı. Orta maǵlumatlı bilimge iye bolǵannan keyin 1950- jılı Nókistegi Qaraqalpaq mámleketlik pedagogikalıq institutınıń “Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı” fakultetine oqıwǵa kiredi hám 1954-jılı tabıslı tamamlaydı.

Genjebay Tilewmuratovtıń baqsıshılıq ónerine qızıǵıwshılıǵı júdá erteden baslanadı. Ol 7-8 jaslarınan baslap duwtar shertip, qosıq aytıwǵa talaplanadı. Genjebay baqsı óz ákesine 12 jıl dawamında erip Yusup-Axmet, Sayatxan-Xamra dástanların úyrenedi. Kóp ǵana xalıq qosıqların Berdaq, Kúnxoja, Ájiniyaz, Ayapbergen shıǵarmaların úyrenip ózlestiredi. 1950- jılı sentyabr ayında ótkerilgen Tashkenttegi Ózbekstan jasları olimpiadasına qatnasıp, jeke qosıq aytıw sheberligi boyınsha joqarı baha aladı. 1969-jılı “Qaraqalpaqstanǵa miyneti singen mádeniyat xizmetkeri” ataǵı menen sıylıqlanadı.

Ańsatbay Qayratdinov (1933-1986). Qaraqalpaq xalıq artisti, Berdaq atındaǵı mámleketlim sıylıqtıń laueriatı, belgili baqsı hám sázende kompozitor Ańsatbay Qayratdinov 1933-jılı Shımbay rayonında, ataqlı Qıyas jıraw Qayratdinov shańaraǵında dúnyaǵa keledi. Ol jaslıǵınan baslap ákesiniń izine erip xalıq qosıqların, namaların tıńlap ózi qobız, girjek, duwtar, skripka saz ásbapların shertiwi hám aytıwdı ózlestire baslaydı. A.Qayratdinov 1950-jıldan baslap Shımbaydaǵı Pedagogika bilim jurtin, al sońǵı jılları Qaraqalpaq mámleketlik ped institutın pitkeredi. 1060- jılı Nókis muzıka bilim jurtınıń xalıq sazları bóliminde 2 jıl oqıp bilim aladı. A.Qayratdinov dóretpelerinen xalqımızǵa tanılǵan. Quwanıshlı toylarımızǵa, **“**Awıllaslarım”, “Salı atızların aralat maǵan”, “Shadlan xalqım”, “Kewlimde barsań” hám taǵı basqada qosıqları házirgi kúnde belgili qosıqshılar tárepinen atqarılıp kiyatır.

Milliy muzıka atqarıwshısı, baqsı bolǵanlıǵı hám belgili jıraw shańaraǵında tárbiyalanǵanlıǵı sebepli ózi dóretken shıǵarmalardı, milliy ırǵaqlar menen bayıtıp súykimli etip tıńlawshılardıń júrek tórinen orın alatuǵınday etip shıǵarǵan. Talantlı baqsı hám sázende Ańsatbay Qayratdinovtıń miynetleri joqarı bahalanıp mámleketimiz tárepinen oǵan “ Qaraqalpaqstan xalıq artisti” hám “Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik sıylıǵı” menen sıylıqlandı. Onıń dóretken shıǵarmaları xalqımız kewlinen keń orın alǵan.

Sálmenbay Sadıqov (1936-2006). Sálmenbay Sadıqov Qaraqalpaqstan xalıq baqsısı.

«Muxalles» duwtarshılar ansambliniń dáslepki shólkemlestiriwshileriniń biri S.Sadiqov 1936-jili 3-dekabr kúni Shımbay rayonında tuwıladı. Ol óz miynet jolın 1956-jih Nókis qalasındaǵı 1-sanlı mádeniyat úyinde kórkem-óner jámátine muzıkalıq basshı lawazımında islewden baslaydı. Sońınan 1965-jıl Qaraqalpaqstan Respublikası teleradiokomitetinde rejissyor, «Sazlar redakciyasında redaktor, 1989-jıldan Qaraqalpaqstan Respublikası teleradiokompaniyası janındaǵı xalıq sazları orkestrinde sázende bolıp miynet etedi.

S.Sadıqov qaraqalpaq xalqının kórkem-óner mádeniyatın joqarı shıńlarǵa kóteriwde, xalıq sazların hám qosıqların jetilistirip, onı keleshek áwladqa jetkeriwde ayanbay xızmet etti. Ol birneshe mártebe qońsılas respublikalarda ótkerilgen Qaraqalpaqstan Respublikası mádeniyatı hám ádebiyatı kúnleri hápteliklerinde belsene qatnasıp, milliy xalıq sazlarımızdı kóp ellerge tanıttı. Atap aytatuǵın bolsaq, Bashqurtstan, Tatarstan ellerindegi hápteliklerde A.Shamuratova, A.Atamuratova, LRafikova, T.Doshumova sıyaqlı qosıqshılarǵa sázendelik etti. Sonıń menen bir qatarda, ol kóplegen baqsı sázendelerdiń, yaǵnıy, A.Tariyxov, M.Mátsapaev, A.Qayratdinov, N.Qawsov, Q.Seytniyazovlardıń atqarǵan namaların lentaǵa jazıp alıp, radionıń altın fondına inám etti.

S.Sadıqovtıń baqsıshılıq penen qosa shayırlıq hám ustalıq uqıbı da bar edi. Ol shayır sıpatında «Duwtar» atlı qosıqlar toplamın baspadan shıǵarǵan bolsa, al, usta sıpatında soqqan alamoynaq duwtarları Amerika, Turkiya sıyaqlı mámleketlerge shekem danqı jayıldı. S.Sadıqovtıń usınday miynetleri húkimetimiz tárepinen layıqlı bahalanıp, birneshe mártebe Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarı Keńesiniń Húrmet jarlıǵı menen sıylıqlandı hám Qaraqalpaqstan xalıq baqsısı húrmetli ataǵın alıwga miyasar boldıı.

Turganbay Qurbanov (1946-2007). Xalqımızdıń kórnekli ustaz baqsılarının biri T.Qurbanov 1946-jılı 1-oktyabrde Shımbay rayonında jumısshı shańaraǵında tuwıladı. 1968-jıl Nókis mámleketlik muzıkalıq uchilishesinin xalıq sazları bólimine oqıwǵa kirip, onı 1972-jıl tabıslı tamamlaydı hám jollama tiykarında Qaraqalpaqstan Respublikası teleradiokomiteti janındaǵı xalıq sazları orkestrinde sázende bolıp jumis isley baslaydı. 1973-1980-jıllar Nókis qalalıq №2 Balalar muzıka mektebinde rubab, duwtar klassları boyınsha oqıtıwshı, №7 orta mektepte muzıka páni oqıtıwshısı bolıp isleydi.

T.Qurbanov 1974-1979-jıllar Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutında Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qániygeligi boyınsha sırttan oqıydı. 1980-1994-jılları Q.Ubaydullaev atındaǵı respublikalıq muǵallimlerdiń bilimin jetilistiriw institutında muzıka xanasınıń baslıǵı, sonday-aq Qaraqalpaqstan Respublikası teleradiokomiteti janındaǵi «Muxalles» duwtarshılar ansamblinde sazende bolıp jumıs isledi. 1994-jıldan ómiriniń aqırına shekem Nókis mádeniyat hám kórkem-óner kolledjiniń Milliy muzıka bóliminde oqıtıwshı, Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń docenti lawazımlarında jemisli miynet etti. Ol respublika kóleminde ótkerilgen barlıq mádeniy ilajlarǵa, anjumanlarǵa, joqarı dárejedegi xalıqaralıq simpozyumlar hám festivallarda belsene qatnastı. Qaraqalpaqstan mádeniyatı hám kórkem-óneriniń Rossiya, Qazaqstan, Tatarstan, Daǵıstan, Bashqurtstan Respublikalarında, sonday-aq, Tashkent qalası hám Xorezm wálayatında ótkerilgen kúnlerinde óziniń sheber atqarıwshılıq óneri arasında xalqımızdıń ájayıp dúrdanaların kópshilikke tanıta aldı. Onıń jaǵımlı, tákrarlanbas hawazı radio tolqınları hám televidenie arqalı hárdayım xalqımızdıń dıqqatın tartıp óz ıqlasbentlerine iye boldı. Baqsınıń atqarǵan xizmetleri húkimetimiz tárepinen joqarı bahalanıp, oǵan 1994-jılı «Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken artist», 1995- jılı «Qaraqalpaqstan xalıq artisti» húrmetli ataqları berildi. Ata-babalarımızdan kiyatırgan ustaz-shákirt jolin dawam ettirip, talantlı hám xosh hawaz shákirtler tárbiyalap shıǵardı. Olardan Qaraqalpaqstan xalıq baqsısı Gúlnara Allambergenova, Rashid Usnatdinov, Zárip Abdullaevlardı aytıp ótsek arzıydı. Turǵanbay Qurbanov 2007-jılı 61 jasında dúnyadan ótti.

Meńlibay baqsı (1939-2009). Qaraqalpaq xalıq baqsıları shejiresinde óziniń salmaqlı ornına iye. Óten baqsı Tóreshovtın shákirti Meńlimurat baqsı Pirnazarov (laqabı Meńlibay baqsı) 1939-jılı Kegeyli rayonı Tólegen jap degen awılda tuwılǵan. Jaslayınnan ata-anasınan jetim qalǵan. Meńlibay baqsı óziniń tuwısqan qız apası Ayjamaldıń qolında tálim tárbiya aladı. Aradan azlı kem waqıt ótkennen soń 1960-jılı Xojeli rayonına kóship keledi. Sol jıllardan baslap avtobazada shofer bolıp jumıs isleydi. Meńlibay baqsı, baqsı bolıp tanılıwında kimgedur shın, kimgedur jalǵanday bolıp túyilse de óziniń perzenti Azat Pirnazarovqa aytıp ketken maǵlumatlarǵa qaraǵanda «Men 1969-jılı tósek tartıp qattı awırıp jatıp qaldım. Bir kúnleri uyqlap jatırsam túsimde qolında duwtarı bar adam kelip meniń kókiregimdi ayaǵı ua-ha-ha-lap menen basatuǵın edi. Arılawında bir girjekshi kúleberetuǵın edi. Bul islerden shorshıp oyansam

túsim eken» deydi. Bul waqıya tez-tez takrarlana bergennen keyin, awıl aqsaqallarına kórgen túsin aytıp bergen. Olar oylasıp sol zamannıń kórnekli baqsısı Esjan Qospolatovtin shákirti Óten Tóreshovqa Meńlibay baqsını alıp barıp kórgen túslerin aytıp beredi. Oten baqsı bul gáplerdi tińlap, kóp oylanıp otırıp ol, bul túslerdi ilahiy tárepten berilip turǵan kúsh ekenligin aytadı hám awıl aqsaqlları aldında lebiz qılıp Meńlibay baqsıǵa pátiya berip baqsıshılıq jolın úyretemen degen. Sol kúnnen baslap óz úyinde alıp qaladı. Aradan altı ay waqıt ótip, bayaǵı tósek tartıp awırıp jatırgan Meńlibay baqsı áste aqırın ayaqqa tura baslaydı. Solay etip Meńlibay baqsı altı jıl dawamında Óten baqsıdan alamoynaq duwtar shertiw sırların úyrenip kelgen. Ustazı Óten baqsı izine erip toy-merekelerde, qurlarda qosıq aytip xalıq xızmetinde júrgen. Ustazı Óten Tóreshovtan dástanlarınan “Ġárip Ashıq”, “Góruglı”, “Yusup-Axmet”, “Zuxra-Tayır” xalıq dástanların bastan ayaq kámine keltirip aytıwdı úyrengen hám atqarǵan. Sol jılları ustazı Óten Tóreshovtan pátiya alıp, óz aldına baqsıshılıq etiwine ruxsat alǵan. Meńlibay baqsı óz baqsıshılıq miynet jolın 1989-jılı Xojeli rayonı madeniyat úyinde jumıs islewden baslaydı. Sol jıldan baslap mádeniyat úyine talantlı balalardı jıynap baqsıshılıq sırların úyrete baslaydı. Olardan sanı kem- kemnen kóbeygen sayın olardan «Qaradáli» duwtarshılar ansambli etip dúzip at qoyadı. Bul duwtarshılar ansambli repertuarı keńeyip bir qansha kórik tańlawlarda qatnasıp sıylı orınlardı aladı. «Qaradáli» duwtarshılar ansambli Meńlibay baqsınıń baqsıshılıq miynet jolındaǵı eń birinshi jemisleriniń biri bolıp esaplanadı. Ol madeniyat úyinde islep júrgen jıllari kóplegen shákirtler tayarlaydı. Shákirtleri Qıdırbay, Abdisamad Xojaqov, Paraxat Awezmuratov, Oralbay Otambetov, Begzada Asqarova. Baqsı dóretiwshilik saparı menen Daǵıstan, Bashqurtstan, Tatarstan, Túrkmenstan mámleketlerine hám 1990-jılı Moskva qalasında Jumabay Bazarov jıraw hám Ámiw tolqını ansambli menen dekadalarǵa qatnasıp «Húrmet jarlıǵı» menen sıylıqlanadı. Baqsınıń usınday miynetleriniń jemisi sıpatında 1992-jılı Ózbekistan Respublikası Gárezsizliginiń 1-jıllığına arnap kókrek nıshanı menen sıylıqlandı hám sol jılı házirgi Xalqabad rayonınıń lyshan qala awılında Esjan Qospolatov esteligine baǵıshlanıp ótkerilgen Oraylıq Aziya regioni baqsıları tańlawında sıylı 1- orındı iyeleydi.

Baqsı kóp ǵana jemisli miynetleri nátiyjesinde Xojeli rayonında jaylasqan mádeniyat úyinen 1999-jılı húrmetli miynet dem alısına shıǵadı. Meńlibay baqsı 2009-jılı noyabr ayında dúnyadan ótedi.

Kárimbay Tınıbaev (1941-2017). Kárimbay Tınıbaev Kegeyli rayonı «Qumshuńgúl» awılında Tınıbay baqsınıń shańaraǵında 1941-jılı 15-mart kúni dúnyaga keledi. Tınıbay baqsı elge belgili xosh hawaz baqsı bolǵan. Tınıbaydıń ustazı óziniń ákesi Qudaybergen baqsı. Karimbay shınjırma-shınjır kiyatırǵan baqsılar áwladınıń wákili. Duwtar shertip, qosıq aytıwǵa qızıǵıwshılığın sezgen ákesi, kishkene Kárimbaydı úlken jıyınlarǵa ózi menen ertip alıp baratuǵın bolǵan. Kishkene waqtınan baslap baqsı namaların, qosıqların júdá jaqınnan tanıp qálbine sińdirip barǵan Kárimbay 10-13 jaslarınan baslap-aq, bir qansha namalardı kámine keltirip atqara alǵan. Ákesine erip júrip, baqsılar atqarǵan namalardıń ırǵaqlarına, qashırımlarına, sheber atqarılıwına zeyin berip, kóplegen namalardı ákesinen úyrenedi. 1951-jılı anası, 1959-jılı ákesi dúnyadan ótkennen keyin 1961-jılı Nókis qalasına kóship keledi hám hár qıylı jumıslarda islep júredi. Bir kúni ákesiniń shákirti Óten Tóreshovqa barıp, oǵan shákirt túspekshi ekenligin aytqanda «Kárimbayjan, sen ustazımnıń balasısań, qápelimde tilim tiyip keter. Sen Ubayxan baqsıǵa baraǵoy, ózim oǵan tapsıraman»-dep másláhát beredi. Kárimbay Ubayxan Sadikovtan tálim-tárbiya alıp, oǵan shákirtlikke túsedi. Baqsıshılıqqa qosa girjek saz ásbabın úyrenip qasında girjek shertetuǵın bolǵan. 1976-jılı Qaraqalpaqstan televideniyesi hám radio esittiriw komiteti janınan «Muxalles» duwtarshılar ansambli dúzilip atırǵanda, onı Genjebay Tilewmuratov birge islesiwge jumısqa shaqıradi. Sol waqıttan baslap ansambldi rawajlandırıwda, onıń quramın qáliplestiriwde, repertuarların bayıtıwda Genjebay Tilewmuratov penen birgelikte dóretiwshilik jumıslar alıp baradı. Ansambl tez waqıtta ayaqqa turıp 1977-jılı Qaraqalpaqstan ádebiyatı hám mádeniyatınıń Bashqurtstan Respublikasında bolıp ótken kúnlerine qatnasadı. Genjebay baqsı menen birge Moskvada bolıp ótken «Xalıq sazları» simpoziumına, 1981-jılı Tatarstan, 1984-jılı Dağıstan, Azerbayjan respublikalarında hám jáne de Moskvada bolıp ótken Berdaq shayırdıń 150 jıllıq yubiley keshelerine, Tashkent hám Xorezm wálayatında ótken Qaraqalpaqstan ádebiyatı hám kórkem-óneri kúnlerine belsene qatnastı. K.Tınıbaev «Muxalles» duwtarshılar ansamblinde islew menen qatar 1992- jıldan baslap Nókis kórkem-óner bilim jurtınıń milliy muzıka bóliminde, baqsı, sazende, girjekshi qánigelikleri boyınsha oqıtıwshı bolıp jumıs alıp bardı.

Kóplegen shákirtler tayarlap jetilistirdi. K.Tınıbaev 2017-jılı 8-sentyabrde dúnyadan ótti.

Ata-babalarımızdan bizge miyras bolıp kiyatırǵan baqsıshılıq óneri mádeniyatımızdıń rawajlanıwında, baqsılarımızdıń hám de ustazlarımızdıń roli júda joqarı desek adaspaǵan bolamız. Olar óz iskerligin dawam ettiriwde, shákirtler tayarlawda sharshamas eken, kórkem ónerimiz rawajlanıwdan toqtamaydı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Q.Jarımbetov., J.Nzamatdinov., I.Allambergenova. Qaraqalpaq folklorı. Tashkent-2018.
2. Q. Maqsetov. Dástanlar, jırawlar, baqsılar. Nókis-1992.
3. Q.Ayımbetov. Xalıq danalıǵı. Nókis-1988.
4. A.Nadirova. Qaraqalpaq muzıka tariyxı. Tashkent- 2018.
5. A. Erejepov. Baqsı hám dástan atqarıwshılıq tariyxı. Tashkent-2023.

REZYUME. Bul maqalada qaraqalpaq baqsıshılıq mektebiniń tariyxıy rawajlanıwı, ózgeshelikleri hám dástúrlerin úyreniw haqqında sóz etiledi. Baqsıshılıq kórkem ónerinińqaraqalpaq xalqınıń ruwxıy turmısındaǵı ornı, atı belgili baqsılar hám olardıń dóretiwshiligi, baqsıshılıqqa tiyisli tiykarǵı terminler, qaraqalpaq dástanları menen jırları hám baqsıshılıq dástúrleri analiz qılınǵan. Qaraqalpaq mádeniyatınıń ajıralmas bólegi bolǵan baqsıshılıq óneriniń keleshek áwladqa jetip barıwı hám rawajlandırıw máselelerine itibar qaratadı.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada qoraqalpoq baxshichilik maktabining tarixiy rivojlanishi, xususiyatlari va an’analarini o‘rganish haqida so‘z yuritiladi. Baxshichilik san’atining qoraqalpoq xalqining ma’naviy hayotidagi o‘rni, nomi mashhur baxshilar va ularning ijodi, baxshichilikka oid asosiy atamalar, qoraqalpoq doston va qo‘shiqlari hamda baxshichilik an’analari tahlil qilingan. Qoraqalpoq madaniyatining ajralmas qismi bo‘lgan baxshichilik san’atining kelajak avlodga yetib borishi va rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratadi.

SUMMARY. В данной статье речь идет об изучении исторического развития, особенностей и традиций каракалпакской школы бахши. Проанализированы роль искусства бахши в духовной жизни каракалпакского народа, известные бахши и их творчество, основные термины, связанные с искусством бахши, каракалпакские эпосы и песни, а также традиции бахши. Уделяет внимание вопросам передачи и развития искусства бахши, являющегося неотъемлемой частью каракалпакской культуры, будущим поколениям.

SAZ ÁSBAP JÁMÁÁTINDE OQÍW - TÁRBIYALÍQ JUMÍSLAR

Askarova Ziywar Kóshkinbaevna – *docent*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı
Askarova Jamila Niyetbaevna
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanısh sózler: saz ásbap jámááti, háwesker jámáát, dóretiwshi iskerlik, muzıka, sázende, metodika, kórkem óner, kórkem bilimlendiriw, kórkem dóretiwshi.

Ключевые слова: музыкальный коллектив, любительский коллектив, творческая деятельность, музыка, музыкант, методика, искусство, художественное образование, художник.

Key words: musical ensemble, amateur ensemble, creative activity, music, musician, methodology, art, art education, artistic creator.

Dóretiwshilik iskerlik penen shuǵıllanıw insannıń ishki dúnyasına, psixikalıq hám ruwxıy álemine, etikalıq mádeniyatına unamlı tásir etedi. Dóretiwshilik iskerlik processinde onıń páziyletleri qáliplesedi hám kórinedi. Kórkem jámáátlerdiń ámeliy iskerligi sonı kórsetedi, sázendeniń muzıkalıq shıǵarmanı atqarıwdaǵı qatnası, tayarlıqlarda úzliksiz qatnasıwı, koncertlerge shıǵıwı menen óz-ózinen etikalıq hám estetikalıq mádeniyat payda bolıp qalmaydı. Bul processte saz ásbap jámááti aǵzaları oqıw hám tárbiyalıq jumıslar dawamında sistemalı túrde ózleriniń kónlikpe hám qábiletlerin rawajlanıwı, kórkem óner boyınsha bilimlerin keńeytiwi kerek.

Jámááttegi qatnasıwshılar qosıq aytıwdı, saz ásbapta atqarıwdı, oyınǵa túsiwdi úyrenedi, oqıw-tárbiyalıq isler shólkemlestirilmese, bul olardıń